

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Історія психології»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 6 «Розвиток психології у 18 сторіччі»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник: завідувачка кафедри соціології та психології , професор, доктор психологічних наук Євдокімова О.О.

Рецензенти:

Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов.

Завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор історичних наук, професор Греченко В.А.

ПЛАН

1. Загальна характеристика психології 18 ст.
2. Розвиток німецької психології: Х. Вольф, І. Кант.
3. Розвиток французької психології: Жюльєн Ламетрі, Е. Кондильяк, Ж. Руссо, Ж.Кабаніс, К. Гельвецій
4. Виникнення та розвиток асоціативної психології: Д. Берклі, Д. Юм, Д. Гартлі.

Питання на самостійну роботу:

1. Характеристика основних проблем французької психології XVIII ст.
2. Характерні особливості німецької психології XVIII ст.

Література:

1. Євдокімова О.О. Історія психології: навчальний посібник. Харків: Константа, 2020. 320 с. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6521>
2. [Історія психології : курс лекцій: навчальний посібник](#) / уклад. Н. В. Гриньова. Умань: Візаві, 2012. 209 с.
3. [Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посібник.](#) / Авт-уклад. О. П. Коханова, 2016. – НВП «Інтерсервіс». 235 с. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16139/1/O_Kokhanova_IP_IL.pdf
5. Ковальчук З. Я. Історія психології: курс лекцій. Частина 2: для студентів спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» Львів: ЛьвДУВС, 2013. 344 с. <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/851/1/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D1%87.2.pdf>

Текст лекції

1. Загальна характеристика психології у XVIII столітті. Розвиток психології у XVIII столітті, на відміну від попереднього століття, пов'язаний більшою мірою не з раціоналізмом, а з сенсуалізмом, який, починаючи з концепцій Д.Донка, набув великого значення не тільки для пояснення процесів пізнання, але і для загальної характеристики поведінки, здібностей і особистісних якостей людини.

Завдяки працям Ф.Бекона й інших вчених до XVIII століття була доведена необхідність побудови об'єктивної науки, незалежно від віри, побудованої на розумі. В той час швидкий розвиток промисловості, зміни, в тому числі і революційні – в Англії, Нідерландах, соціальні зміни, структура суспільства вимагали вивчення психологічних механізмів перебудови психіки, аналізу способів впливу на свідомість і самосвідомість людини і її можливостей пристосування до нових умов життя. Вивчення цих питань і призвело до ідеї про прижиттєвий характер змісту свідомості, його зв'язку із зовнішньою ситуацією, а не із внутрішнім світом, який також як і вроджені ідеї, достатньо стабільні.

Важливе місце займали також дослідження способів і меж впливу на зміст свідомості й поведінки людини, в тому числі за допомогою навчання та просвіти.

З особливою гостротою ці питання поставили перед французькою наукою, в яких соціальні проблеми, пов'язані із взаємодією старих і виникаючих груп (аристократії, селян, буржуазії, ремісників), поставили наукові питання – про роль різних чинників (біологічного і соціального) у розвитку психіки, про здібності, про вплив освіти на свідомість людини.

Інтенсивний розвиток науки в цей період призвів до виникнення у суспільній свідомості ідеї прогресу, думки про те, що все у світі розвивається від простого до складного, від менш розвинутого і досконалого до більш розвинутого і досконалого. При цьому навіть схожі процеси не тотожні один одному, але повторюються кожний раз на більш високому рівні, так як розвиток йде по спіралі. Це також переконало психологів у прижиттєвому характері знань, який забезпечує індивідуальний і соціальний прогрес.

Особливо значним для психології була поява у середині XVIII століття першої саме психологічної школи – асоціанізму, що сприяло виділенню психології у самостійну, а потім у експериментальну науку. В цей час широкого розповсюдження отримав і сам термін “психологія”, запропонований ще у 1590 році німецьким вченим Н.Гоклініусом, але який став у Європі загальновідомим після виходу книг німецького психолога Х.Вольфа “Емпірична психологія” (1732) та “Раціональна психологія” (1734).

Хоча домінуючою тенденцією у психології цього періоду був механізм, тобто намагання пояснити психічне життя виходячи із законів механіки, важливим моментом у розвитку психології XVIII століття була поява перших концепцій, що пов'язували психіку з культурним або географічним середовищем.

Італійський вчений Д.Віко у своїй праці “Підстави нової науки про загальну природу речей” (1725) писав про те, що кожне суспільство проходить відповідно через три епохи – богів, героїв і людей. Відповідно змінюються психологічні риси людей, зокрема виникає логічне мислення, яке він пов'язував з розвитком торгівлі. Віко також вперше висловив ідею про існування надіндивідуальної психічної структури – народного духу, який і обумовлює психологічні особливості конкретної нації.

Відомий французький просвітитель Ш.Монтеск'є у книзі “Про дух законів” (1748) також писав про те, що існує “загальний дух народу”, який залежить від багатьох факторів, насамперед від географічних умов.

Німецький вчений І.Гердер у працях “Ідеї філософії в історії людства” (1788-1791) та “Про походження мови” (1770) відстоював в якості найважливішого чинника впливу на психіку не клімат, а мову, кажучи про те, що етнічна своєрідність проявляється у народній поезії.

Кант у своїх лекціях з фізичної географії й антропології, повертаючись до ідеї Монтеск'є, говорив про те, що схильності людей обумовлені кліматом, в якому вони живуть, та їх забобонами, розуміючи під ними і особливості мислення.

Описані теорії вперше виводили закони психіки із зовнішньої, соціальної або природної ситуації розвитку людини, пов'язуючи зміст свідомості з новими чинниками. Це дозволило вивчати свідомість, спираючись не тільки на інтроспекцію, а в подальшому розробляти нові методи об'єктивного дослідження та нові напрямки психології – етнопсихологію, соціальну і диференціальну психологію.

2. Розвиток німецької психології. Особливе місце к розвитку психологічної науки XVIII столітті займала німецька психологія. Домінуючими в ній залишалися ідеї раціоналізму і теорії про активний характер всіх пізнавальних процесів, пов'язаних із вродженою активністю душі. Високий авторитет Лейбніца, який започатковував ці ідеї, залишився непохитним, а його погляди отримали розвиток у працях Х.Вольфа (1679-1754).

Вивчивши в Йєні математику, філософію і богослов'я, Вольф забезпечив собі у 1703 році право викладання у Лейпцігському університеті. При підтримці Лейбніца у 1706 році він отримав посаду професора на кафедрі математики в Галлі. Його лекції, торкалися не тільки математики, але і філософських проблем, мали великий успіх. Проте ця популярність, а також раціоналістична, антисхоластична спрямованість лекцій призвела до його звільнення з університету. Він знайшов притулок у Магдебурзі, але після сходження на престол Фрідріха Великого він, на його запрошення, повернувся до професійної діяльності в Галлі.

Вольфу належить заслуга розробки німецької психологічної термінології, яка замінила попередню, латинську. Само слово “психологія” стало відомим у Європі після виходу книг Вольфа “Емпірична психологія” (1732) і “Раціональна психологія” (1734). На долю першої випав опис фактів, спостереження за фактами. Перед раціональною психологією було висунуте завдання шляхом дедукції виводити явища психологічного життя із сутності і природу душі. Для пояснення формулювалось поняття про здібності.

Вольф є автором теорії, яка отримала назву “психологія здібностей”. Позитивна роль цієї теорії обумовлена тим, що в ній зроблена спроба дати наукове пояснення різним психологічним якостям людини. Провідними положеннями психології здібностей були раціоналістичний підхід до пізнання й ідея спонтанної активності душі. Спонтанна, незалежна від будь-яких впливів та іманентно властива душі активність стають її головною характеристикою, яка надає активність і всім душевним процесам, а саме процесам пізнання.

Здібності, про які писав Вольф, розглядались ним як прояв цієї активності, при чому головним вважалась здібність уявлення, що виступала у вигляді пізнання і бажання. Вслід за Лейбніцем Вольф писав про те, що душа розвиває закладені в неї образи речей, нечіткі – на рівні чуттєвого пізнання, ясні й чіткі – на рівні розуму. Але ці уявлення не статичні, з кожним уявленням, вважав Вольф, поєднано прагнення. Якщо з уявленням об'єкту пов'язана думка про задоволення, душа намагається утримати це уявлення. Думка про незадоволення викликає протиставне намагання.

Вольф педантично описав різні класи психічних явищ, поділивши їх на ієрархічно розволожені групи. Створювався своєрідний “анатомічний театр людської душі” – для кожної із груп пропонувалось відповідна здібність як її причина і основа.

У вивченні про здібності відобразились досягнення західноєвро-пейської психології, які були пов'язані з бажанням побудувати об'єктивну психологію, подібну фізиці Ньютона, знайти розумне обґрунтування всіх психічних процесів.

Вольф вважав, що процеси, які проходять у мозку, корелюються з уявленнями, породжують м'язові рухи, яким відповідають бажання і вольові імпульси, тому що в одному ряду якби відбуваються ніде не перервана ланка фізичних подій, а у другому – психічних. Ці ряди безперервно зв'язані між собою. Раніше такий принцип паралелізму був висунутий Лейбніцем, спадкоємцем якого вважав себе Вольф. Але Лейбніц у співвідношенні душі і тіла бачив лише частковий випадок взаємозв'язку монад у Всесвіті, Вольф, навпаки, співвідносить психічні й фізичні процеси всередині

самої монади. Тим самим душа-монада відділялась від Всесвіту і отримувала в якості корелята вже не безмежну різноманітність світу, а одиничне тіло.

Так, психофізична проблема (проблема про відношення психічних явищ до природи в цілому) була перетворена Вольфом у психофізіологічну (проблема про відношення психічних явищ до мозку).

Але головним об'єктом критики стало в подальшому вчення Вольфа про здібності. Сам Вольф піднімав його до вчення Арістотеля про потенційне і актуальне знання. Але у Арістотеля актуалізація здібностей була зв'язана із засвоєнням зовнішніх по відношенню до цієї здібності об'єктів, від котрих вона невіддільна. А у Вольфа уявлення про об'єкти суто самонародження нематеріальної сутності. При відділенні здібності від реальної взаємодії організму з об'єктом воно неминуче стає самотійною, нічим необмеженою силою. Із наукового поняття вона перетворюється у міфічне, з чим боролися і Лейбніц, і сам Вольф.

Але, не сприймаючи поняття про здібності, яке було піддано рішучій критиці Ф.Гербертом, німецька психологія залишила у недоторканості іншу ідею Вольфа – про спонтанну активність душі, яка породила в силу власних творчих потенцій весь світ уявлень і прагнень. Ідея психічної обумовленості перейшла від Лейбніца через Вольфа, Канта і Герберта до Вундта, який писав про апперцептивну активність душі, що була основою вищих психічних функцій.

В працях **І.Канта (1724-1804)** “Критика чистого розуму” (1781), “Метафізика моралі” (1789) й інших його працях поняття апперцептивної (спонтанної) активності поєдналась із вченням про апіорні, тобто індивідуальні до досвіду, експерименту, до початку процесу пізнання, видах знання. Розширивши механістичне розуміння причин психічної активності на процес пізнання, Кант, виходячи із законів Ньютона, прийшов до висновку, що сприйняття можуть виникати тільки під впливом зовнішнього поштовху, ініціативи. Самі по собі вони пасивні, а тому вимагають зовнішньої активності, яка і своє стимулом процесу сприйняття.

Такий підхід дозволив пояснити, яким чином у людини формується поняття про форму, колір або призначення конкретних предметів, оскільки звук або тактильний дотик можуть стати зовнішньою причиною до відчуття. Але такі поняття як час або простір, також як і інші абстрактні уявлення, не мають безпосереднього зв'язку із зовнішніми впливами, опинились поза цього закону і не могли пояснитися як результат узагальнення даних чуттєвих вражень. Це і привело І.Канта до думки про існування *апіорних знань*.

Все те, що пізнається (як зовнішні предмети, так і внутрішні переживання) вчений поділяв на “явища” і “речі в собі”. Явища можна пізнати, а речі, які не пізнаються за допомогою відчуттів, і отже, недоступні для пізнання взагалі, так як іншого шляху, крім експериментального, Кант, як і всі сенсуалісти, не визнавав. Істинне пізнання явищ проходить головним чином при експериментальному дослідженні, як більш точне і достовірне, чим звичайне спостереження. Він пов'язував це з тим, що у психології, на відміну від природознавства, неможливе експериментальне дослідження. Крім того, дані природничих наук узагальнюються і набувають більшу достовірність завдяки математиці, психічні явища і факти існують у неповторному плину часу, не можна підвести під суворі математичні закони. Виходячи з цього Кант прийшов до того ж висновку, що і Юм, - *психологія, хоча і є самотійною наукою, не може бути наукою точною і достовірною*.

Спостерігаючи і аналізуючи різні сфери психічного – пізнання, волю і почуття, психологія наділяє людину певними знаннями, які він може використати у реальному житті. Призначення психології – опис проявів психічного життя, але не їх пояснення.

Подібний підхід до місця психології в системі наук продовжувався майже століття. Він стимулював у XIX столітті пошуки об'єктивних способів дослідження психіки, які і привели до появи експериментальної психології, а також орієнтації на природничі науки, які мають статус таких наук.

Речі в собі, які не доступні дослідженню, представляють собою те саме апріорне знання, яке засвоюється людиною без спирання на чуттєвий досвід, завдяки активності душі, про яку писав ще Вольф. Ці апріорні знання торкаються не тільки зовнішніх, але і внутрішніх феноменів, наприклад поняття “Я”, яке неможливо вивести тільки із даних рефлексії. Спонтанна активність душі, також не досягається почуттям, не тільки дозволяє зрозуміти багато речей, але і структурує, упорядковує той досвід, який людина отримала завдяки відчуттям.

Так, в теорії Канта появляється поняття *трансцендентальної апперцепції*, тобто психічної активності, завдяки якій людина усвідомлює світ і себе постійними і цілісними. Поняття трансцендентальної апперцепції в декілька модифікованому варіанті зайняло у подальшому гідне місце в багатьох психологічних концепціях.

Важливе місце для психології мали і праці Канта, пов'язані з вченням морального розвитку людини. Говорячи про досягнення науки, вчений підкреслював, що при всіх її успіхах дві речі залишаються загадковими і незрозумілими – це небо зірок над головою і моральний закон всередині нас. *Головний етичний принцип*, сформульований Кантом, не втрачав своєї актуальності і у наш час – людину не можна розглядати як засіб для досягнення мети, вона сама і є мета. Цей підхід не тільки визнає аморальним будь-яке маніпулювання людьми, їх прагненнями і переживаннями, але і ставить завдання перед людиною відповідати своєму високому призначенню. Кант вважав, що існує обов'язковий для усіх людей етичний закон, якого вони повинні дотримуватися не із бажання користі, а із бажання відповідати ідеалу людини. Цей закон, який отримав назву *морального імперативу*, твердив, що людина має поступати завжди так, щоб принципи, якими вона керується, могли стати всезагальними.

Праці Вольфа і Канта, так як і в XVIII столітті праці Лейбніца, стимулювали дослідження важливих для психології проблем (індивідуальних особливостей, природи активності людини, формування у нього цілісної картини світу і себе), були основою в той же час і особливого характеру підходу до цих проблем у німецькій психології.

3. Розвиток французької психології. Помітним явищем у розвитку емпіричного напрямку у психології стали дослідження психіки, які проводились французькими вченими, яких об'єднувала ідея про важливість навчання, просвіти людей, завдяки чому цей напрямок і назвали просвітництвом. Виходячи з ідеї Локка про те, що в основі всіх знань знаходяться відчуття та наш досвід, ці вчені вважали, що головним чинником, який впливає на розвиток психіки, є середовище. Саме середовище, тобто навчання та виховання, яке отримує дитина, служить важливим чинником її долі, визначає її розумовий і особистісний розвиток, соціальний статус та успіхи.

Але вплив зовнішнього світу проявляється головним чином в тому, що люди отримують різну інформацію, різну освіту, у них формуються різні здібності і як наслідок – різні стилі життя. Тому через освіту можлива зміна людей, вважали ці

вчені. Для цілей просвітництва був розроблений проект по виданню енциклопедії, в якій були б дані основи необхідних для освіченої людини знань. Підготовка цього видання проводилась під керівництвом Д.Дідро. Його і інших вчених, які приймали в цьому участь, іноді називають не тільки **просвітителями**, але й **енциклопедистами**.

В основі їх психологічних концепцій були як погляди Локка на процес пізнання і роль відчуттів в розвитку змісту свідомості, так і ідея Декарта про рефлексі як рішучу силу поведінки.

Дослідження Декарта були продовжені одним із самих яскравих вчених того часу – **Жюльєном Ламетрі (1709-1751)**. Медичну освіту він отримав у Парижі, а потім у Лейдені, куди він вимушений був емігрувати із Франції і де він стажувався у відомого лікаря Бурхаєва. Після того як був розкритий псевдонім Ламберті, під яким він опублікував свій трактат “Людина – машина”, він був вимушений емігрувати і з Голландії. На запрошення Фрідріха II він переїхав до Берліну і продовжив наукову працю в Берлінському університеті.

У своїй теорії Ламетрі *поєднав сенсуалізм із вченням Декарта про машинну поведінку живих тіл*. Він стверджував, що поділ Декартом двох субстанцій представляло не що інше, як “стилістичну хитрість”, придуману для омани теологів. Вихованець янсеністської школи, Ламетрі під впливом своїх відкриттів і соціальної ситуації, яка склалась у передреволюційній Франції, став атеїстом і оголосив матеріалістичні принципи організації душі. Докази матеріальності душі Ламетрі знаходив, насамперед, під час власних медичних спостережень за хворими людьми, а також фіксуючи свої власні відчуття під час хвороби. Так, під час сильної лихоманки він підмічав вплив приливів крові на свій душевний стан і на протікання розумового процесу.

Душа дійсно існує, вважав Ламетрі, але її неможливо відділити від тіла. Якщо тіло – машина, то і людина в цілому зі всіма її душевними здібностями представляє собою лише чуттєвий, мислячий і прагнучий до насолоди автомат. Під словом “машина” Ламетрі розумів матеріально-детерміновану (машинну) систему. Розвиваючи думку про самостійний, механістичний рух тіла людини, Ламетрі доводив, що існує єдина субстанція – матерія, яка володіє властивостями розповсюдженості, мислення і руху. Висування ідеї про те, що *рух є такою ж властивістю матерії, як і розповсюдження*, – велика заслуга Ламетрі. Він писав, що «матерія ніколи не буває без форми і без руху».

Не менш важливе його положення про те, що джерелом активності людини служать її потреби. Він вперше ввів поняття *потреби* у психологію, виділив біологічні і психологічні потреби і назвав останні причиною психічної активності. Ламетрі також одним із перших психологів почав досліджувати увагу, виділивши її як окремий психічний процес і вказав його специфіку, пов’язану з тим, що не маючи власного продукту, увага спрямована на поліпшення діяльності інших когнітивних процесів.

В 1745р. він опублікував книгу “Природна історія душі”, в якій, використовуючи висновки порівняльної анатомії доводив, що тілесна схожість між людьми і тваринами свідчить про схожість їх психічної діяльності. Здібності до відчуттів Ламетрі трактував як функцію матеріального тіла. У трактаті “людина машина” він утверджував принцип повної підпорядкованості свідомості й характеру людей природній необхідності. Трактат Ламетрі ознаменував крутий поворот у розвитку французької філософсько-психологічної думки до матеріалізму, який став пануючим напрямком у Франції XVIII ст.

Перенісши принцип машиноподібності на всю людську психіку, Ламетрі звів свідомість Декарта до тілесної субстанції, яку сприйняли не стільки по-декартівськи, а по-галлерівськи. Не випадково свої праці він присвятив відомому швейцарському фізіологу Лебренту Галлеру. В той же час у своїх пізніших працях “Людина – рослина” (1748), “Система Епікура” (1750) Ламетрі підкреслював і корінні відмінності людської психіки від механізму, розкриваючи її складну природу.

Основним пунктом психологічного аналізу в Ламетрі стають не механічні переміщення неякісних частин, а здібність матерії відчувати, яка виявляється тільки в “організованих тілах”. Після успіхів сенсуалізму значно полегшилось нове розуміння вищих психічних функцій. Вони розглядалися як результат ускладнення властивої тілу здібності відчувати, а тим самим долати прірву між матерією і думкою. Не тільки елементарні, але й складні психічні процеси, які з них розвиваються виступали як властивості організованих тіл. Матерія, на думку Ламетрі, здібна мислити в силу своєї організації.

Поняття про організацію було симптомом важливого зрушення у загальному розумінні принципу детермінізму, відходячи від принципу фізичного детермінізму і орієнтованого на фізику погляду на природу.

Стверджуючи, що психіка представляє собою продукт особливим чином побудованого тіла, Ламетрі прагнув також ввести об’єктивний критерій, який відділяє психічне життя від непсихічного. Таким критерієм, на його думку, є складність будови тіла. Найбільш складно побудоване тіло людини і саме тому людина – цар природи, стверджував вчений.

Ідею залежності психіки від організації прийняли всі французькі матеріалісти. Цей підхід у поєднанні з ідеєю про психіку як продукт особливо організованого тіла стало основою нового, еволюційного погляду на природу і місце людини в ній.

Розвиваючи сенсуалістський підхід в теорії пізнання, **Є. Кондільяк (1715-1780)** доводив провідну роль відчуттів у створенні картини зовнішнього світу і виникнення таких психічних процесів, як пам’ять, мислення, увага і т.ін. заперечуючи наявність двох джерел знання, він відмовився від рефлексії, про яку писав Локк, стверджуючи, що наш досвід ґрунтується тільки на відчуттях. В той самий час він, як і Локк, виходив із того, що відчуття не передають всю повноту зовнішнього світу. Таким чином, з точки зору Кондильяка розум ґрунтується на комплексі відчуттів і саме їх переробляє, будуючи власну картину зовнішнього світу.

Метою досліджень вченого був пошук “першого коріння” знання, тобто виникнення сприйняття, процесу пізнання в цілому. Вивчаючи це питання, Кондільяк прийшов до висновку, що *вся психічна діяльність є перетворення сприйняття*. Душа має тільки одну первинну властивість – властивість сприйняття, а всі інші, і теоретичні (пам’ять, мислення і т.ін.), і практичні, розвиваються пізніше на її основі.

Для доказу цього положення Кондільяк використовував *модель статуї*. Якщо неживу статую наділити єдиною здібністю – сприйняттям – то у неї при цьому спочатку виникає нюх, потім поступово інші відчуття – смак, слух, зір, і нарешті, дотик. Через сприйняття щільності у статуї виникає уявлення про зовнішній світ, формується свідомість, а потім і самосвідомість, вона оживає. В “трактаті про відчуття” (1754) він доводив, що сприйняття, яке повторюється, стає пам’яттю, різні сприйняття викликають порівняння, аналіз їх відношень перетворюється у судження. Також з’являються й інші операції мислення. Раптова поява нового сприйняття викликає увагу. Так з’являються провідні психічні процеси.

Різні відчуття викликають поняття задоволення і незадоволення, які співвідносяться з певними діями. Згадування попередніх вражень, пов'язаних із задоволенням, перетворюється у потребу, яка починає керувати поведінкою. Як наслідок виникають афекти, воля, мова для позначення своїх потреб, формується свідомість. Перевага людини над твариною пояснюється, на думку Кондильяка, більшою досконалістю її відчуттів, різноманітністю потреб та ідей, а також наявністю мови.

Таким чином, все духовне бере початок у сприйнятті, але у своєму розвитку в людини відчуття звільняється за допомогою мови від чуттєвого досвіду, узагальнюються процесами мислення і стають загальними поняттями, мораллю, основою духовної досконалості й усвідомлення себе.

Схожі ідеї розвивав і **Ш.Боне (1720-1793)**, який здійснив значний вплив на розвиток асоціативної психології. Він, як і Кондильяк, вважав, що всі психічні процеси виникають із відчуттів. У своїх працях “Досвід психології” (1754) і “Досвід аналізу здібностей душі” (1760) він писав про те, що відчуття є реакцією душі на чуттєві подразнення, при цьому в центрі його уваги було вивчення фізіологічних корелятивів відчуттів. Розглядаючи зв'язок між певними мозковими і психічними процесами, Бонне прийшов до висновку про те, що кожному відчуттю відповідає вібрація нервового волокна. Тому зв'язки (асоціації) відчуттів та ідеї – це зв'язки нервових тканин. Говорячи про те, що асоціації забезпечують розвиток і трансформацію відчуттів, Бонне пропонував своє пояснення психічного розвитку, вбачаючи в егоїзмі мотив, а у щасті – кінцеву мету будь-якого прагнення. Говорячи про залежність душі від тіла, він також стверджував, що існує ефірне тіло, яке не знищується і завдяки якому душа може мати у потойбічному житті згадування про життя і набувати після смерті одного тіла існування в новому матеріальному тілі.

Найбільш розгорнуте дослідження процесу пізнання дав **Д.Дідро (1713-1784)**. У своїх працях “Думки про пояснення природи”, “Розмова Даламбера з Дідро” (1769) та у інших працях він писав про єдність матеріального світу, висловлював гіпотезу про родинність всіх видів органічного життя, які виникають із одного джерела – живих молекул, які розсіяні по всій матерії. Ці молекули здатні відчувати і створюють у процесі свого розвитку все більш складні організми, складаючи безперервну ланку живих істот – від найпростіших до людини.

Говорячи про пізнання, Дідро підкреслював, що ґрунтом всіх понять є відчуття. Він писав про те, що людина – це “інструмент, наділений властивістю відчувати і пам'ятати. Наші почуття – клавіші, на які впливає оточуюча нас природа...”. Таким чином, зовнішній світ породжує відчуття, які узагальнює наш розум, формуючи судження і поняття.

В той же час Дідро не міг не бачити, що відчуття не тільки суб'єктивні, але іноді й не зовсім точні. Тому він наполягав на необхідності перевірити дані органів відчуттів вимірюваннями і досвідом, який зв'язує нашу свідомість із зовнішнім світом. Поступово узагальнюючи отримані при спостереженні і експериментах розрізненні факти, розум створює істинні поняття про речі. Говорячи про можливість такого узагальнення, Дідро писав, що “природа подібна жінці, яка показуючи з-під своїх нарядів то одну частину тіла, то іншу, дає своїм впертим прихильникам деяку надію пізнати її коли-небудь всю...”.

К.Гельвецій (1715-1771) у своїх працях “Про розум” (1758), “Про людину” (1769) також виходив із того, що основою всіх знань людини є відчуття. Велику роль він відводив і пам'яті, яку вважав “тривалим, але послабленим відчуттям”. Одним із

головних питань у психологічній концепції Гельвеція було *вивчення природи здібностей, їх зв'язку із спадковістю і вихованням людини*.

Для обґрунтування провідного значення соціального середовища Гельвецій розділяв поняття душі і духу. Він вважав, що душа ототожнюється із психікою і свідомістю, уявляє собою вроджену властивість кожної живої істоти. Її зміст зводиться до властивості відчуття й егоїзму. Він також як і Бонне, вважав егоїзм головним мотивом наших справ: навіть добрі вчинки пояснюються бажанням заслужити похвалу, мати друзів і т.ін. Теорія розумного егоїзму, багато в чому була пов'язана саме з цими думками Гельвеція.

Таким чином, душі людей подібні між собою, тому що в них від народження наявні однакові властивості – відчуття і егоїзм. На відміну від вродженої душі дух, на думку Гельвеція, є сукупністю думок, понять, набутих у процесі життя і навчання. Тому дух людини визначається її оточенням, вихованням, і саме духовний зміст відрізняє людей між собою.

У набутих якостей духу Гельвецій особливе місце відводив здібностям, які як і всі інші духовні якості, не даються з народження, а набуваються у процесі життя. При цьому під здібностями він розумів можливість добре або відмінно виконувати певну діяльність.

Таким чином, здібності досліджувались тільки в процесі виконання певного завдання і оцінювались по якості виконання будь-якої діяльності. При цьому зовсім не враховувалась швидкість і невимушеність навчання, швидкість переробки інформації й інші параметри, що характеризують здібності у сучасній психології. Зрозуміло, що при подібному розумінні Гельвецій прийшов до висновку, що здібності не являються вродженими, а набуваються у процесі навчання.

Такий підхід зміцнював його концепцію про загальну рівність людей, індивідуальні відмінності котрих пояснюються лише різними соціальним становищем і вихованням. Але він приводить, як це не дивно, до фаталізму, тому, що людина сприймається іграшкою долі, яка своїми примхами, випадково може помістити її в те або інше середовище, визначивши тим самим її соціальний статус і життєвий сценарій. Так, відсутність будь-яких вроджених особливостей в концепції Гельвеція приводило значною мірою до заперечення відповідальності людини за формування своїх здібностей, знань, нарешті, за свою долю.

Саме ці положення Гельвеція намагався пом'якшити Дідро, який в цілому поділяв його позицію щодо домінуючого впливу середовища на формування здібностей. Дідро писав про те, що спадковість і середовище мають неоднакове значення у розвитку окремої людини і суспільства. Якщо розумовий стан народу в цілому визначається насамперед соціальною ситуацією, то на психіку людини впливає і його біологічна природа, його тілесна організація. Він говорив про те, що “закони, звичаї, обряди є головними причинами відмінностей між народами”, підкреслюючи що “... суспільного виконання недостатньо для вирівнювання окремих індивідів, а тільки для великих мас людей”. Тому випадок тільки створює умови для розвитку конкретної людини, але від її індивідуальних здібностей залежить, наскільки вона може використати цей випадок, цю подію. Виходить що вона сама вирішує, що із даного їй долею вона використає для свого розвитку й освіти.

Якщо Дідро і Гельвецій розглядали освіту, вплив суспільства як благо для людини, то інший відомий французький вчений **Жан Жак Руссо (1712-1778)** дотримувався протилежного погляду, стверджуючи, що суспільство шкодить людині, яка від природи добра, чесна, прищеплює їй негативні якості і звички.

Свої погляди на психічну природу дитини він виклав у відомому творі “Еміль або про виховання”. Цікаво, що оцінений у XVIII-XIX ст. як один із видатних теоретиків виховання Руссо не любив і ніколи не займався вихованням власних дітей, віддаючи їх відразу після народження у притулок. Тим не менше його заслугою можна вважати те, що він привів у цілісну картину все те, що до цього часу було відомо про природу дитини, її розвиток.

Руссо виходив із теорії “природної людини”, і, як Я.А.Коменський, писав про природньо відповідний характер навчання. Але на відміну від Коменського, Руссо говорив не про зовнішнє уподібнення природі, а про необхідність слідувати природному процесу розвитку внутрішньої природи дитини, внутрішньої гармонійності і природності в розвитку людини.

Таким чином, вимоги вчених досліджувати індивідуальні особливості людини отримали своє практичне обґрунтування, оскільки знання цих особливостей допомагає дорослому будувати навчання з урахуванням природного психічного розвитку дитини.

Існують не тільки індивідуальні, але і загальні для всіх людей закономірності психічного розвитку, які змінюються на кожному віковому етапі, підкреслював Руссо. Виходячи з цього він *створив першу розгорнуту періодизацію психічного розвитку*, але основа, згідно якої він розділяв дитинство на періоди, і критерії періодизації були чисто споглядальними, не пов’язаними з фактами і спостереженнями, але впливаючими із філософських, теоретичних поглядів самого Руссо.

Перший період – від народження до двох років, – з точки зору Руссо, необхідно віддати фізичному розвитку людини. Він вважав, що в цей час у дитини ще не розвинена мова, і був противником її раннього розвитку.

Другий період – від 2 до 12 років – необхідно присвятити сенсорному розвитку дітей. Будучи спеціалістом, Руссо вважав, що розвиток відчуттів є основою майбутнього розвитку мислення. Тому він доводив, що систематичне навчання має починатися після 12 років, коли закінчується “сон розуму”.

Цілеспрямоване навчання необхідно здійснювати у третьому періоді – з 12 до 15 років, коли дитина може адекватно сприймати і засвоювати знання. Але ці знання мають бути зв’язані тільки з природними і точними науками, а не з гуманітарними, тому що моральний розвиток, розвиток почуттів і дітей йде пізніше.

У четвертому періоді – від 15 років до повноліття – як раз і проходить розвиток почуттів у дітей після накопичення повного життєвого досвіду. Цей період Руссо назвав, «періодом бурь і пристрастей» і вважав, що в цей час необхідно напрацьовувати у дітей добрі почуття, добрі судження і добру волю.

Значний вплив на подальший розвиток психології здійснила і теорія **П.Ж.Кабаніса (1757-1808)**, якою завершується цей етап у французькій науці. Кабаніс доповнив дослідження Ламетрі і Дідро про взаємозв’язок психіки і тілесної організації людини, запропонувавши ідею про три рівні психічної регуляції поведінки. Вивчаючи по завданню Конвенту питання про можливість застосування гільйотини при стратах, він прийшов до висновку про те, що після відсікання голови ніяких відчуттів виникнути не може. Ті ж рухи, які спостерігаються у цей момент, є чисто рефлекторними.

Таким чином, в регуляції діяльності виділяються свідомий, півсвідомий і рефлекторний рівні. У кожного з них є власна система органів регуляції і всі вони взаємозв’язані. Якщо з якихось причин (травма, патологія) неможливо забезпечити регуляцію на даному рівні, його функції на себе бере більш низький.

У своїх працях Кабаніс також доводив, що відчуття зв'язані з мозком, яке синтезує їх, створюючи думки, ідеї. При цьому дані органів почуттів поєднуються не тільки з корою мозку, але і з рухомою активністю тіла. У зв'язку з цим Кабаніс висунув питання про застосування способів пояснення діяльності елементарних рівнів до більш високих. Випереджуючи положення про те, що необхідно розглядати «мозок як особливий орган спеціального призначення для виробництва думки, також як шлунок призначений для травлення...».

Таким чином свідомість в його концепції не поступалась по степені реальності іншим функціям організму, хоча він підкреслював нематеріальність думки, яка об'єктивується у зовнішньому плані словом і жестом. Слабкість його позицій була зв'язана не з матеріалізацією самої думки (як пізніше у вульгарному матеріалізмі), а з відчуженням думки від її об'єкту, тобто його цікавив акт мислення не як процес відображення, переробки і узагальнення даних про зовнішні об'єкти, про світ, а як процес внутрішньо-мозкової механіки. Це і привело Кабаніса до фізіологізації свідомості, заперечення власне психологічної сутності інтелекту.

В психологічних теоріях французьких просвітників було накопичено багато даних про роль відчуттів і сприйняття у створенні цілісної картини світу, про механізм впливу образу світу, пізнання на поведінку людини. Велике значення для психології мало і дослідження здібностей, а також способів впливу соціального середовища на свідомість людини.